

БІЛЬШОВИЦЬКА МОДЕЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: СПРОБА ВТІЛЕННЯ У 1919 р.

Олена Любовець

THE BOLSHEVIK MODEL OF UKRAINIAN STATEHOOD: AN ATTEMPT TO IMPLEMENT IN 1919

Olena Liubovets

The article considers the process of establishing Soviet power in Ukraine in 1919. The political principles of the Ukrainian Socialist Soviet Republic (USSR) as a variant of the Bolshevik model of statehood are analyzed. It is substantiated that the political system of the Russian Socialist Federal Soviet Republic (RSFSR) was taken as a model. The power structure was headed by the Provisional Workers and Peasants Government of Ukraine, which exercised the powers not only of the central governing body, but was also the highest legislative body of state power. All its activities were directed and controlled by the TsK RKP(b), the Radnarkom of the RSFSR, and the TsK KP(b)U. The most common form of Soviet power on the ground were revolutionary committees. The Revolutionary Committees carried out all current work on the places: organizing kombidy and komnezamy, seeking to implement prodrozverstki plans, conducting an election campaign, etc. A characteristic feature of the Bolshevik political system was the establishment of an absolute monopoly on state power – all the People's Commissars of the USSR represented only one ruling party. Ukrainian left-wing socialist parties have been denied a request to include their representatives in the government. Another characteristic feature of the Bolshevik political system in Ukraine was its foreign non-Ukrainian character – in the leading party and government bodies of the republic several times the majority were representatives of other nationalities.

Based on the analysis of Bolshevik documents, it is proved that the Central Committee of the RKP(B) steadfastly sought the complete elimination of the sovereignty of the USSR and its unification with the RSFSR. During the spring and summer of 1919, a number of measures were taken to unite the two republics. However, the formal unification of Ukraine with Russia was hampered by the forces of Denikin.

Keywords: Soviet power, Ukrainian Socialist Soviet Republic, Bolsheviks, Provisional Workers and Peasants Government of Ukraine.

Сучасний стан гібридної війни Росії з Україною, наявність загрози широкомасштабного нападу з боку Росії актуалізує вивчення попереднього досвіду співіснування обох держав. У контексті цього значний дослідницький інтерес викликає період Української революції 1917–1921 рр., коли український народ вперше за багато століть зробив спробу відновити свою державність. Однак, його наміри не вписувалися в схему більшовицької російської державності, відповідно до якої вся територія колишньої Російської імперії розглядалася як невід'ємна частина нової радянської республіки. Для реалізації своїх задумів більшовики використовували різні методи, в тому числі й створення формально незалежної Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР).

Метою статті є висвітлення процесу встановлення радянської влади в Україні у 1919 р. та аналіз політичних засад УСРР як варіанту більшовицької моделі державності.

Розгортання антигетьманського повстання на чолі з Директорією, демократична революція в Німеччині та швидкий вихід австро-німецьких військ з території України розглядалися більшовицьким керівництвом як можливість реалізації намірів утвердити свою владу в Україні.

28 листопада 1918 р. за погодженням з ЦК РКП(б) в Курську було створено всеукраїнський радянський центр – Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі з Г. П'ятаковим

(згодом його замінив Х. Раковський). Наступного дня, 29 листопада 1918 р. уряд переїхав до м. Суджі, де опублікував Маніфест до українського народу, в якому виклав урядову соціально-економічну програму. В документі також лунав заклик до робітників і селян боротися за відновлення і захист радянської влади (Радянське будівництво, с. 40–43). 30 листопада було утворено Реввійськраду Червоної армії України у тому ж складі, що й Реввійськрада групи військ Курського напрямку.

3 січня 1919 р. Червона армія захопила Харків, куди незабаром переїхали ЦК КП(б)У і радянський уряд України. 4 січня війська Курського напрямку були перетворені в Український фронт. Протягом січня – початку лютого 1919 р. під контроль більшовиків перейшли Полтава, Катеринослав, Кременчук, Чернігів та ін. міста. 5 лютого було зайнято Київ. Просування Червоної армії підтримувалося загонами місцевих більшовиків, а також збройними формуваннями, що перебували під впливом лівих українських партій. Весною 1919 р. майже на вся територія України (за винятком частини Правобережжя, на якій перебувала Директорія УНР) контролювалася більшовиками. На підконтрольній їм території відбувалися зміни у системі організації влади.

Очолював владну структуру Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, який здійснював повноваження не тільки центрального органу управління, а одночасно був і вищим законодавчим органом державної влади. Вся його діяльність спрямовувалася і контролювалася ЦК РКП(б), Раднаркомом РСФРР, а також ЦК КП(б)У. За рішенням ЦК РКП(б) була організована систематична відправка в Україну партійних, радянських і військових працівників. Лише на початку 1919 р. із Москви і Петрограда в Україну було направлено 3 тис. працівників у розпорядження Наркомату продовольства, який очолював О. Шліхтер. Великі групи російських радянських працівників направлялися також із Смоленська, Брянська, Івано-Вознесенська, Кронштадта та ін. (ЦДАВО України, ф. 1, оп. 4, спр. 129, арк. 26).

Своє правління в Україні більшовики розпочали зі зміни назви держави – Українська Народна Республіка, визначеної ще Центральною Радою, і присвоєння нового найменування – Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР). Нова офіційна назва держави встановлювалася за аналогією з РСФРР.

Урядова програма була викладена в Декларації від 25 січня 1919 р. Своім головним політичним завданням уряд вбачав: «довести соціалістичну революцію до кінця, відновити скрізь владу Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів» (Радянське будівництво, с. 57). В економічній сфері планувалося здійснити експропріацію капіталу, передати засоби виробництва державі шляхом націоналізації промислових підприємств та ліквідації приватної власності на землю. Декларація чітко не визначала національну політику уряду. В документі підкреслювалася тотожність політичних, економічних, військових завдань УСРР і РСФРР та проголошувалася необхідність їх об'єднання на засадах соціалістичної федерації (Радянське будівництво, с. 60).

29 січня 1919 р. відбулася реорганізація уряду – відділи були перетворені в народні комісаріати, завідувачі відділів стали називатися народними комісарами. Останні на чолі з головою уряду утворювали Раду Народних Комісарів УСРР. У реорганізованому вигляді уряд мав у своєму складі двадцять наркомів (замість восьми членів уряду попереднього складу).

На підконтрольній більшовикам території відбувалася й реорганізація місцевої влади. Згідно з декларацією уряду, як зазначалося вище, необхідно було відновлювати владу рад. Однак, реальна ситуація з радами складалася значно складніше. На той момент ради існували в Україні лише в губернських містах та в окремих великих повітових центрах. Побойючись, що надання права виборності до рад не принесе більшості, більшовицька влада вирішує змінити тактику.

30 листопада 1918 р. уряд видав декрет «Про організацію влади на місцях» і тимчасове Положення про місцеві органи влади. В них підкреслювалося, що до організації рад робітничих, батрацьких, селянських і червоноармійських депутатів на місцях «в містах негайно організуються невеликі військово-революційні комітети, а в селах – комітети бідноти. Вся влада на місцях знаходиться в їх руках» (Радянське будівництво, с. 44).

17 січня 1919 р. було опубліковано постанову Тимчасового робітничо-селянського уряду про утворення волосних і сільських комітетів бідноти (тимчасове положення), яким надавалася вся повнота влади у волостях і селах, де не було ревкомів, до організації рад. Вочевидь, що більшовики прагнули використати досвід Росії для встановлення своєї диктатури. Основним завданням комбідів було надання допомоги продовольчим органам у збиранні продовольчої розкладки, здійснення контролю за розподілом продуктів харчування та контроль за виконан-

ням декретів радянської влади. Але ці завдання були економічного характеру. Найголовніша мета партійного та радянського керівництва РСФРР полягала в тому, щоб за допомогою комітетів бідноти домогтися розшарування селянства, внести в його ряди розкол і таким чином створити сприятливий ґрунт для поширення своєї диктатури на село.

Масова організація комбідів припадає на квітень-травень 1919 р. На початку червня Народний комісаріат внутрішніх справ УСРР видав розпорядження, за яким комбідам сіл надавалися права сільських рад і рекомендувалося утримуватися від організації останніх аж до загальнодержавного розпорядження. Сільвиконкоми зобов'язані були передати свої справи комбідам (Вестник НКВД 1919, № 28, с. 15).

На такі кроки більшовицьке керівництво пішло тому, що до сільських рад населення часто обирало авторитетних господарів, які, за термінологією більшовиків, належали до середняків або куркулів. Надання комітетам бідноти повноважень влади на селі давало можливість усунути з існуючих рад небажаних осіб. Про відсутність рад у селах України залишив переконливі свідчення нарком продовольства та водночас завідувач відділу роботи на селі ЦК КП(б)У О. Шліхтер: «У квітні 1919 р. ще не було сільських рад, як органів влади. Фактично роль органів диктатури пролетаріату на селі, і то тільки в деяких пунктах України, відігравали комітети бідноти» (Шліхтер 1928, с. 128).

Найпоширенішою формою радянської влади були революційні комітети. Ревкоми призначалися партійними органами, це було ухвалено ще на II з'їзді КП(б)У в жовтні 1918 р. (Комуністична партія 1976, с. 36–37). Там, де парторганізації були відсутні, вони призначалися відділами внутрішніх справ. Фактично ревкоми мали необмежену владу й офіційно проголошувалися органами диктатури пролетаріату. Ревкоми виконували всю поточну роботу на місцях: організовували комбіди і комнезами, домагалися виконання планів продрозверстки, проводили виборчу кампанію і т. п. У своїй роботі вони тісно співпрацювали з ЧК. Трудящі маси фактично були позбавлені можливості контролювати їхню діяльність. Таким чином радянська влада набувала форми воєнно-пролетарської диктатури.

Теоретично більшовики розглядали ради як найприйнятнішу для них постійну форму диктатури пролетаріату. 8 лютого 1919 р. Раднарком України видав постанову «Про організацію місцевих органів Радянської влади та порядок управління», де ставилося питання про повсюдну передачу влади радам. Згідно з постановою право обирати та бути обраним до них мали особи, що проживали на території України, незалежно від віросповідання, національності та осілості, які досягли 18 років, займалися суспільно-корисною працею, а також військовослужбовці Червоної армії та флоту. Були позбавлені виборчих прав особи, які жили на нетрудові доходи або використовували найману працю, колишні службовці та агенти поліції, жандармерії, державної варти і охоронних відділень, служителі релігійних культів. Так закріплювалися правові обмеження політичних і цивільних прав за класовою ознакою та мотивами соціального походження.

У практиці виборів до рад траплялося багато випадків грубих порушень закону, сваволі влади, тиску на виборців. Вирішальну роль відігравали відкритий характер голосування, погрози репресіями в адресу противників радянської влади. Досить поширеним явищем (через названі причини) стало зволікання з проведенням виборів до рад з боку місцевих надзвичайних органів влади на місцях.

Характерною рисою створюваної більшовиками політичної системи було встановлення своєї абсолютної монополії на державну владу. Тому не випадково, що всі наркоми УСРР представляли лише одну правлячу партію. Більшовики України не захотіли ділитися владою навіть з лівими українськими партіями, які визнавали радянську владу і немало зробили для її встановлення. Це яскраво засвідчив III з'їзд КП(б)У, що відбувся 1–6 березня в Харкові. Вперше місцеві більшовики провели свій вищий форум в Україні. В резолюції «Про ставлення до дрібнобуржуазних партій» наголошувалося на неприпустимості будь-яких угод з ними і заборону надавати їхнім представникам відповідальні керівні посади в радах: «З'їзд особливо відмічає недопустимість надання місць в уряді українським есерам; він повинен складатися тільки з представників Комуністичної партії – єдиного вождя трудових революційних мас» (Комуністична партія 1976, с. 45).

Задля закріплення своєї влади більшовики вже на початку лютого 1919 р. розпочали підготовку до скликання Всеукраїнського з'їзду Рад. Щоб не допустити до державного управління представників українських партій, насамперед боротьбистів, яких підтримувала значна частина селянства, вони застосовували явно дискримінаційні норми представництва. 5 лютого 1919 р. ЦК КП(б)У вирішив, а Раднарком УСРР своїм декретом незабаром закріпив, що на майбутній

III Всеукраїнський з'їзд Рад кожна сільська волость має право послати одного депутата. Зрусіфіковані в переважній більшості міста, фабрично-заводські і рудничні поселення делегували депутата від кожних 10 тисяч чоловік населення. Кожний полк або окрема частина Червоної армії теж мали право посилати свого депутата. Якщо врахувати, що населення волості в середньому по Україні в кілька разів перевищувало норму в 10 тис. чоловік, а полки й окремі військові підрозділи налічували лише від 500 до 1000 осіб, то стане ясно, хто ж насправді наділявся виключними правами, а чий права грубо порушувалися (Українська революція 1998, с. 178–179). Корінне селянське населення України мало в п'ять разів менше представництво, ніж робітники, і в десятки разів менше, ніж червоноармійці, основна маса яких прибула з Росії й вороже ставилася до українського національно-визвольного руху. Значні верстви населення взагалі позбавлялися виборчих прав. Право обирати і бути обраними формально надавалося лише пролетаріату і сільській бідноті. Вся виборча кампанія проходила під контролем КП(б)У, яка, щоб домогтися вигідного їй складу делегатів з'їзду, використовувала весь апарат державної влади, в тому числі й каральні органи.

Внаслідок цього більшовикам вдалося забезпечити собі домінуюче становище на III Всеукраїнському з'їзді Рад, який працював у Харкові з 6 по 10 березня 1919 р. У його роботі взяли участь 1719 делегатів з ухвальним голосом і 68 з дорадчим. За партійною належністю делегати розподілилися так: комуністи та їм співчуваючі – 1435, українські ліві соціалісти-революціонери – 100, українські соціалісти-революціонери (боротьбисти) – 150, комуністичний Бунд – 19, Поалей-Ціон і Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія – 6, анархісти – 2, українські соціал-демократи – 2, незалежники – 1, інтернаціоналісти – 5, безпартійні – 70 (III Всеукраїнський з'їзд 1932, с. 224). Незначної частини делегатів партійність не з'ясована. Загалом понад 80 відсотків делегатів були комуністами та їм співчуваючими, а трохи менше 20 відсотків представляли різні національні соціалістичні партії, що й визначило характер і зміст прийнятих рішень.

Одним із основних предметів обговорення з'їзду став проект Конституції УСРР, запропонований більшовицькою фракцією. 10 березня 1919 р. з доповіддю про проект Конституції виступив член ЦК КП(б)У, нарком юстиції О. Хмельницький. Проти проекту виступили ліві есери, які піддали критиці положення, що УСРР є республікою диктатури пролетаріату. Однак більшість делегатів з'їзду, з огляду на свою партійну належність, відкинули ці заперечення та ухвалили запропонований проект Конституції УСРР.

Конституція УСРР юридично оформила режим «диктатури працюючих і експлуатованих мас пролетаріату і біднішого селянства над їх віковими гнобителями і експлуаторами-капіталістами і поміщиками». Основним завданням цієї диктаторської влади проголошувалось «здійснення переходу від буржуазного ладу до соціалізму шляхом проведення соціалістичних перетворень і систематичного придушення всіх контрреволюційних замірів з боку заможних класів» (III Всеукраїнський з'їзд 1932, с. 282).

Конституція УСРР скасувала приватну власність на землю і на всі засоби виробництва, проголосила, що участь у владі повинен мати тільки робітничий клас, що вся влада на території УСРР здійснюється Радами робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Згідно з нею найвищою владою УСРР був Всеукраїнський з'їзд Рад, а в період між з'їздами Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК). Урядові функції мала виконувати обрана ВУЦВК Рада Народних Комісарів. Це була перша Конституція радянської України і вона майже дослівно повторювала Конституцію РСФРР, ухвалену в липні 1918 року.

Переважна частина сучасних дослідників справедливо вважає, що низка положень даного основного закону мала декларативний і антидемократичний характер, заперечувала фундаментальні принципи народоправства й розподілу влад. Зокрема, радянська Конституція закріпила систему нерівних, непрямих і нетаємних виборів, позбавивши при цьому значні верстви суспільства виборчих прав за так званим класовим принципом. Крім того, в ній нечітко визначалися функції і розмежовувалися компетенції кожного з органів центральної влади – Всеукраїнського з'їзду Рад, ВУЦВК, Раднаркому, а також місцевих органів. Зовсім не згадувався такий орган, як Президія ВУЦВК, яка згодом перебрала на себе великі владні повноваження.

На з'їзді було обрано ВУЦВК у складі 99 членів, з них 89 більшовиків і 10 боротьбистів. Головою ВУЦВК став Г. Петровський. ВУЦВК обрав Президію і затвердив склад уряду УСРР – Ради Народних Комісарів, до складу якого ввійшли представники тільки КП(б)У. Головою уряду було обрано Х. Раковського. Незабаром після з'їзду ЦК КП(б)У, ВУЦВК та уряд переїхали до Києва, який майже півроку був столицею УСРР.

14 березня 1919 р. на першому засіданні Центрального Виконавчого Комітету України було остаточно затверджено Конституцію УСРР. На цьому засіданні представникам українських со-

ціалістичних партій черговий раз було відмовлено в проханні залучення їхніх представників до складу уряду. Єдиною поступкою, яку зробили більшовики, було включення до складу Комісії з питань розробки земельного закону боротьбистів О. Шумського і Г. Клуного (ЦДАГО України, ф. 43, оп. 1, спр. 9, арк. 2).

Відмовивши іншим українським радянським партіям щодо участі в уряді, більшовики змушені були піти на певні поступки під час формування місцевих органів влади, залучаючи до роботи в них членів цих партій, і насамперед, боротьбистів. Це пояснювалося тим, що більшовикам не вистачало для цього власних кадрів на місцях, а також впливовістю та популярністю цих партій серед певних прошарків українського суспільства, особливо селянства.

У великих містах до складу Виконкомів рад переважно входили представники різних партій. Для прикладу можна навести склад Виконавчого Комітету Київської ради робітничих депутатів. Загальна кількість – 35 чол., з них КП(б)У – 22, Бунд – 3, Об'єднана єврейська соц. роб. партія – 3, УПЛСР – 3, УСДРП(нез.) – 3, УПСР(боротьбисти) – 3 (Боротьба 1919, 8 лютого). На місцях була також поширена практика існування спільних ревкомів і штабів, наприклад, у Житомирі, Чернігові, Полтаві та ін. містах (Боротьба 1919, 25 лютого). Траплялися випадки, коли на місцях існували спочатку ревкоми, які склалися лише з боротьбистів (бо саме вони вели активну повстанську діяльність проти Директорії УНР), і тільки з приходом Червоної армії вони поповнювалися більшовиками (наприклад, у Ніжині) (Боротьба 1919, 21 лютого).

Водночас, практика політичної роботи свідчила, що реальної рівноправності між партіями не існувало, особливо у великих містах. Підтвердженням може слугувати звіт Г. Михайличенка у Київському виконкомі Рад про діяльність фракції боротьбистів. Він, зокрема, зазначав, що більшовики, користуючись своєю чисельною більшістю, вирішують усі справи спочатку на своїх фракційних засіданнях, а потім вже готові постанови виносять на затвердження Виконкому, де решта фракцій приймають їх без обговорення. Така практика фактично позбавляла можливості всіх інших партій впливати на політику Виконкому (Боротьба 1919, 20 лютого). Ситуація в Київському Виконкомі не була винятком, а скоріше – правилом, скрізь перебування представників українських партій у місцевих органах влади мало лише формальні ознаки. До того ж, на ці партії почав здійснюватися тиск, у більшовицькій пресі розгорнулася кампанія їхнього ідеологічного цькування. Насамперед, переслідувань зазнавали УСДРП(нез.) та УПЛСР.

Поряд із прагненням абсолютної монополії на владу, іншою характерною рисою більшовицької політичної системи в Україні був її чужонаціональний неукраїнський характер. Насамперед, це торкалося правлячої партії – КП(б)У. Так, відповідальний співробітник ЦК КП(б) початку 20-х років С. Діманштейн писав, що в рядах більшовиків до 1917 р. було лише 273 українці (Документи 1930, с. 197). Основне ядро партії становили росіяни і євреї. В період I з'їзду КП(б)У на території України було 4364 члени більшовицької партії, з яких лише 130 осіб визнавали себе українцями (Шкільник 1971, с. 77) (3% від усього складу партії). Навіть на 1 січня 1923 р., як видно із звітної доповіді ЦК КП(б)У VII партконференції, серед членів КП(б)У росіяни становили 53, 4 %, євреї – 13,5 %, а українці – 23,7 %. Зокрема, в Донбасі росіян – членів партії було 72%, у Катеринославі – 76,5% (Варгатюк 1989, с. 26).

Керівний склад КП(б)У, починаючи з I з'їзду, був теж російсько-єврейським. Так, в ЦК, обраному I з'їздом, із 15 членів лише 2 були українцями, після II з'їзду – 3 українці, а у виконавчому бюро ЦК КП(б)У – жодного. Це ж стосується й Закордонного бюро, до складу якого входили Е. Квірінг (німець), Ф. Сергєєв (Артем) (росіянин) і Й. Сталін (грузин). Подібна ситуація спостерігалася й після III з'їзду КП(б)У (Волін 1931, с. 42).

Подібне становище з національним складом було також і у державних органах влади – ЦВК рад України та уряді. Так, із 41 члена першого ЦВК українців було лише 13 чол. (ЦДАВО України, ф. 1, оп. 1, спр. 3, арк. 27). У першому радянському уряді України – Народному Секретаріаті, призначеному 15 грудня 1917 р., із 24 Народних секретарів та їх помічників лише 6 були українцями (25%) (Протоколи 1989, с. 32). Із 21 наркома Тимчасового уряду Х. Раковського, сформованого 28 січня 1919 р. – лише 8 (38%) (Известия ВЦИК 1010, 30 січня). У складі Раднаркому, утвореному 14 березня 1919 р. з 17 наркомів – 5 (29%) українців (ЦДАВО України, ф. 1, оп. 1, спр. 10, ч. 1, арк. 11).

Отже, в керівних партійних і урядових органах республіки кількаразово більшість становили представники інших національностей. З центру фактично призначалися люди, які навіть не проживали в Україні, займаючи водночас відповідальні посади в сусідній державі.

Переважно неукраїнський склад уряду зумовив і сутність політики в національному питанні. Недооцінка його виявилася в ігноруванні національно-культурних потреб українського населення, в утисках і перешкодах розвитку української мови та культури, в посиленій русифікації всіх сфер життя суспільства.

Аналіз більшовицьких документів тієї пори переконливо свідчить, що ЦК РКП(б) неухильно добивався повної ліквідації суверенітету УСРР і її об'єднання з РСФРР. 3 березня 1919 р. Президія Вищої ради народного господарства РСФРР на своєму засіданні розробила проект положення про економічні взаємовідносини між РСФРР та іншими радянськими республіками, утвореними на території колишньої Російської імперії. Проект був внесений на розгляд ЦК РКП(б). У ньому містилася пропозиція про централізацію управління народним господарством радянських республік. Уже 7 березня 1919 р. Раднарком УСРР на «пропозицію Вищої ради народного господарства Російської республіки про об'єднання ВРНГ РСФРР із Раднаргоспом України» приймає постанову про згоду з цією пропозицією. Водночас дає згоду на об'єднання банківської справи і надає російському банку право поширити свої дії на території України (ЦДАВО України, ф. 1, оп. 1, спр. 18, арк. 47).

13 березня 1919 р. Раднарком УСРР видає декрет про об'єднання статистичного апарату УСРР і РСФРР, а 8 квітня 1919 р. В. Ленін підписав проект постанови ЦК РКП(б) про необхідність термінового проведення в життя єдності радянської Росії і України в питаннях командування, постачання Червоної армії і управління залізничним транспортом. Він запропонував затвердити цю постанову як директиву ЦК КП(б)У (Протокол 1989, с. 141).

У цей же день приймається директива ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У про необхідність єдиного командування, постачання Червоної армії, про Український раднаргосп, про поширення функцій Наркомату народного контролю РСФРР і Наркомату шляхів сполучення РСФРР на всі установи України і т. п. (ЦДАВО України, ф. 1, оп. 141-а, спр. 1, арк. 4–5).

Після прийняття даної директиви темпи зближення Радянської Росії і України наростали. 12 квітня 1919 р. ВРНГ РСФРР приймає постанову «на розвиток постанови Раднаркому УСРР» про єдину економічну політику, в якій в односторонньому порядку об'єднуються товарні фонди та встановлюються правила та норми їх розподілу, виробничий план, ціни на сировину і т. п. Російська ВРНГ посилалася на постанову Раднаркому України від 7 березня 1919 р., який нібито був ініціатором цієї політики, але в цій постанові Раднарком України, навпаки, посилається на пропозицію ВРНГ РСФРР. Таким чином політична мета даної постанови ВРНГ РСФРР полягала в тому, щоб завуалювати свою централістську політику щодо України, представляючи об'єднавчий процес як ініціативу національних республік.

4 травня 1919 р. пленум ЦК РКП(б) за поданням Л. Троцького приймає директиву про єдине командування Росії та інших радянських республік. Хоча воно і до цього було єдиним – російським. Але цією директивою об'єднання оформилося формально. За підписом В. Леніна і Й. Сталіна директива була направлена в республіки. На її підставі ЦВК УСРР 18 травня приймає постанову «Про об'єднання військових сил радянських республік».

Хоча формально директиви і розпорядження не мали законної сили, але тут діяла сувора партійна дисципліна, а керівники республіки були водночас членами РКП(б). Мабуть тому 18 травня 1919 р. ЦВК України приймає постанову про необхідність об'єднання військових і матеріальних сил радянських республік. Характерним є те, що у цій постанові відсутні конкретні пропозиції щодо об'єднання, а лише «ЦВК доручає своїй президії звернутися до ЦВК всіх радянських республік з пропозицією виробити конкретні форми організації єдиного фронту революційної боротьби» (Коммунист (Київ) 1919, 20 травня).

28 травня 1919 р. на засіданні політбюро ЦК РКП(б) розглядається питання «Про військово-економічний союз з Україною» і виноситься постанова: «1. провести через ЦВК постанову про об'єднання а) військового комісаріату і командування, б) ВРНХ, в) Наркому шляхів, г) Наркомзему і Наркому праці. Затвердити як директиву для ЦК КП(б)У, що наркоми РСФРР стають союзними наркомми, а Наркоми України їх обласними уповноваженими» (Известия ЦК КПСС 1989, № 12, с. 155–159, 163). Таким чином, односторонньою ухвалою було підпорядковано державні органи України наркоматам РСФРР. 1 червня ЦВК РСФРР, посилаючись не на рішення Політбюро ЦК РКП(б), а на постанову ВУЦВК від 18 травня 1919 р., видає декрет про об'єднання радянських соціалістичних республік.

Звичайно, що така беззастережна однобічна об'єднавча політика викликала незадоволення з боку українських політичних сил. Навесні 1919 р. організаційно вже оформилося таке суспільно-політичне явище, як український націонал-комунізм. Він виник і розвивався як історична спроба поєднати в політиці та на практиці вимоги національного відродження з основними принципами політичної доктрини більшовизму. Українські комуністичні партії (боротьбисти, боротьбисти, незалежні есдеки, а згодом укапісти) мали власний погляд на шляхи національно-державного будівництва в Україні.

На засіданні ВУЦВК 14 червня 1919 р., на якому обговорювалося питання про форми об'єднання радянських республік, боротьбисти запропонували власний проект Декларації ВУЦВК, відмінний від варіанту КП(б)У (ЦДАГО України, ф. 43, оп. 1, спр. 30, арк. 15–17). Визнаючи необхідність об'єднання радянських республік, проект водночас наполягав на тому, що це об'єднання може бути лише на федеративних засадах і кожна республіка повинна бути рівноправним суб'єктом федерації. О. Шумський у своїй промові зазначив, що об'єднання не повинно нагадувати відбудову «єдиної, неподільної» (Боротьба 1919, 17 червня). На цьому ж засіданні боротьбисти виступили за створення в Україні власного економічного центру, що на практиці означало потребу утворення Раднаргоспу України. Доцільність цього обґрунтовувалася тим, що тільки за таких умов розвиток економіки України можливо було здійснювати в інтересах самої України. Проект Декларації боротьбистів та їх загальну позицію підтримали й представники інших українських партій. Однак більшовики, скориставшись своєю чисельною перевагою та підтримкою Бунду, відхилили цей проект (26 голосів проти 15) (ЦДАГО України, ф. 43, оп. 1, спр. 30, арк. 17).

15 червня голова Раднаркому України Х. Раковський зателеграфував М. Калініну і В. Леніну й повідомив, що напередодні ВУЦВК приєднався до прийнятої російським ЦВК резолюції від 1 червня про об'єднання. Але формальному об'єднанню України з Росією став на перешкоді наступ денікінських військ, під тиском яких влада більшовиків вдруге зазнала поразки в Україні.

Отже, після повалення гетьманату П. Скоропадського більшовики вдруге зробили спробу поширити на територію України радянську владу. Спираючись на підтримку частини населення та місцевих більшовицьких загонів, їм вдалося до весни 1919 р. взяти під свій контроль майже всю Лівобережну Україну. На підконтрольній території впроваджувалася політична система, аналогічна РСФРР. Декларуючи демократичні політичні та соціально-економічні гасла, на практиці більшовики встановлювали диктатуру пролетаріату, порушуючи принципи народоправства й розподілу влад. В національному питанні ЦК РКП(б) неухильно домагався повної ліквідації суверенітету УСРР і її об'єднання з РСФРР.

Список джерел та літератури

1930. Документы и материалы по истории национального вопроса в России и СССР в XX веке / под ред. С. М. Диманштейна. Т.3. Москва.

1932. III Всеукраїнський з'їзд Рад (6–10 березня 1919 р.). Стенографічний звіт. Харків: Видання. Центр-управління УСРР.

1962. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 – серпень 1919). Збірник документів і матеріалів. Київ: Вид-во АН УРСР.

1976. Комуністична партія України : в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК в двох томах / ред. колегія, В. І. Юрчук (и др.). Т. 1. Київ: Політвидав України.

1989. Протокол заседания Пленума ЦК РКП(б) 4 мая 1919 г. // Известия ЦК КПСС. № 12.

1989. Протоколи перших засідань ЦВК // Архіви України. № 2.

1998. Українська революція і державність (1917–1920 рр.) / авт. кол.: Т. А. Бевз, Д. В. Веденєєв, І. Л. Гошуляк. [та ін.]. Київ: Парламентське видавництво.

БОРОТЬБА (Київ). 1919. 17 червня.

БОРОТЬБА (Київ). 1919. 20 лютого.

БОРОТЬБА (Київ). 1919. 21 лютого.

БОРОТЬБА (Київ). 1919. 25 лютого.

БОРОТЬБА (Київ). 1919. 8 лютого.

ВАРГАТЮК, П. Л., ГОШУЛЯК І. Л., КУРАС І. Ф., 1989. На шляху до I з'їзду КП(б)У // Про минуле – заради майбутнього. Київ: Політвидав України.

ВЕСТНИК НКВД. 1919. №28.

ВОЛІН, М., 1931. Історія КП(б)У в стислому нарисі. Харків.

ИЗВЕСТИЯ ВЦИК. 1919. 30 января.

ИЗВЕСТИЯ ЦК КПСС. 1989. № 12.

КОММУНИСТ (Київ). 1919. 20 мая.

ЦДАВО України, ф. 1, оп. 1, spr. 10, ч. 1.

ЦДАВО України, ф. 1, оп. 1, spr. 18.

ЦДАВО України, ф. 1, оп. 1, spr. 3.

ЦДАВО України, ф. 1, оп. 141-а, spr. 1.

ЦДАВО України, ф.1, оп. 4, spr. 129.

ЦДАГО України, ф. 43, оп. 1, spr. 30.

ЦДАГО України, ф. 43, оп. 1, spr. 9.

ШКІЛЬНИК, М., 1971. Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 роках. Спомини і роздуми. Торонто.

ШЛИХТЕР, А., 1928. Борьба за хлеб на Украине в 1919 г. Летопись революции. № 2.

References

1930. Dokumenty i materialy po istorii natsionalnogo voprosa v Rossii i SSSR v XX veke [Documents and materials on the history of the national question in Russia and the USSR in the XX century]. Pod red. S. M. Dimanshteina. T. 3. Moskva. [In Russian].

1932. III Vseukrainskyi zizd Rad (6–10 bereznia 1919r.). Stenohrafichniy zvit [III All-Ukrainian Congress of Soviets (March 6–10, 1919). Shorthand report]. Kharkiv: Vydannia Tsentrupravlinnia USRR. [In Ukrainian].

1962. Radianske budivnytstvo na Ukraini v roky hromadianskoi viini (lystopad 1918 – serpen 1919) [Soviet construction in Ukraine during the Civil War (November 1918 – August 1919)]. Zbirnik dokumentiv i materialiv. Kyiv: Vyd-vo AN URSR. [In Ukrainian].

1976. Komunistychna partiia Ukrainy: v rezolutsiakh i rishenniakh zizdiv, konferentsii i plenumiv TSK v dvoh tomakh [Communist Party of Ukraine: in resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee in two volumes]. Red. kolehia, V. I. Yurchuk [i dr.]. T. 1. Kyiv: Polityvydav Ukrainy. [In Ukrainian].

1989. Protokol zasedaniia Plenuma TSK RKP(b) 4 maia 1919 g. [Minutes of the meeting of the Plenum of the Central Committee of the RKP(b) on May 4, 1919]. Izvestiia TSK KPSS. № 12. [In Russian].

1989. Protokoly pershykh zasidan TSVK [Minutes of the first TSVK meetings]. Arkhivy Ukraini. № 2. [In Ukrainian].

1998. Ukrainska revolutsia i derzhavnist (1917–1920 rr.) [Ukrainian Revolution and Statehood (1917–1920)]. Avt. kol.: T. A. Bezv, D. V. Vedeneev, I. L. Hoshuliak. [ta in.]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo. [In Ukrainian].

BOROTBA (Kyiv). 1919. 17 chervnia. [In Ukrainian].

BOROTBA (Kyiv). 1919. 20 liutoho. [In Ukrainian].

BOROTBA (Kyiv). 1919. 21 liutoho. [In Ukrainian].

BOROTBA (Kyiv). 1919. 25 liutoho. [In Ukrainian].

BOROTBA (Kyiv). 1919. 8 liutoho. [In Ukrainian].

IZVESTIIA CK KPSS. 1989. № 12.

IZVESTIIA VTSIK. 1919. 30 yanvaria.

KOMMUNIST (Kiev). 919. 20 maia.

SHKILNYK M., 1971, Ukraina u borotbi za derzhavnist v 1917–1921 rokakh. Spomyny i rozdumy [Ukraine in the struggle for statehood in 1917–1921. Memories and reflections]. Toronto. [In Ukrainian].

SHLIKHTER, A., 1928, Borba za khleb na Ukraine v 1919 g. [Fight for bread in Ukraine in 1919]. Letopis revolutsii. № 2. [In Russian].

TSDAHO Ukrainy, f. 43, op. 1, spr. 30.

TSDAHO Ukrainy, f. 43, op. 1, spr. 9.

TSDAVO Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 10, ch. 1.

TSDAVO Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 18.

TSDAVO Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 3.

TSDAVO Ukrainy, f. 1, op. 141-а, spr. 1.

TSDAVO Ukrainy, f.1, op. 4, spr. 129.

VARHATIUK, P. L., HOSHULIAK, I. L., KURAS, I. F., 1989, Na shliakhu do I zizdu KP(b)U [On the way to the First Congress of the KP(b)U]. Pro mynule – zarady maibutnoho. Kyiv: Polityvydav Ukrainy. [In Ukrainian].

VESTNIK NKVD. 1919. № 28. [In Ukrainian].

VOLIN, M., 1931, Istoriiia KP(b)U v styslomu narysi [History of KP(b)U in a brief essay]. Kharkiv. [In Ukrainian].

Більшовицька модель української державності: спроба втілення у 1919 р.

У статті розглянуто процес встановлення радянської влади в Україні в 1919 р. Проаналізовано політичні засади створення Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) як варіанту більшовицької моделі державності. Обґрунтовано, що за зразок було взято політичну систему Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (РСФРР). Очолював владну структуру Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, який здійснював повноваження не тільки центрального органу управління, а одночасно був і вищим законодавчим органом державної влади. Вся його діяльність спрямовувалася і контролювалася ЦК РКП(б), Раднаркомом РСФРР, а також ЦК КП(б)У. Найпоширенішою формою радянської влади на місцях були революційні комітети. Ревкоми виконували всю поточну роботу на місцях: організовували комбідри і комнезами, домагалися виконання планів продрозверстки, проводили виборчу кампанію і т. п. Характерною рисою створюваної більшовиками політичної системи було встановлення абсолютної монополії на державну владу – всі наркоми УСРР представляли лише одну правлячу партію. Українським лівим соціалістичним партіям було відмовлено в проханні залучення їхніх представників до складу уряду. Іншою характерною рисою більшовицької політичної системи в Україні був її чужонаціональний неукраїнський характер – в керівних партійних і урядових органах республіки кількаразово більшість становили представники інших національностей.

На основі аналізу більшовицьких документів доведено, що ЦК РКП(б) неухильно домагався повної ліквідації суверенітету УСРР і її об'єднання з РСФРР. Протягом весни-літа 1919 р. було здійснено низку заходів, спрямованих на об'єднання обох республік. Однак формальному об'єднанню України з Росією став на перешкоді наступ денікінських військ.

Ключові слова: радянська влада, Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), більшовики, Тимчасовий робітничо-селянський уряд України.

Olena Liubovets, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of International Relations and Social Sciences National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Олена Любовець, докторка історичних наук, професорка кафедри міжнародних відносин і суспільних наук Національного університету біоресурсів і природокористування.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7115-4937>

Received: 19.02.2022

Advance Access Published: March, 2022